

cadiutu Rusaliile. Imperatul ascultà miss'a (liturgi'a) in biseric'a parochiala r. catolica, de acolo a mersu la biseric'a cea mare a luteraniloru, unde ascultà vreo diece minute predic'a parochului Preidt, spre cea mai mare surprindere a poporeniloru de care era plina biseric'a; éra de aci s'a dusu érași spre mirarea tuturoru, la biseric'a s-tului Nicolae din suburbea Schiai. Asia voise Iosifu inainte cu 106 de ani se arate ómeniloru, cum intielegea elu decretulu seu de tolerantia: a tiné cá omu de caracteru la convictiunile sale religióse, la biseric'a sa, a respecta inse si convictiunile altora.

Dupace visità scól'a militara, garnisón'a si spitalulu militaru, imperatulu plecà in aceeași di indata dupa prandiu la Kézdi-Vásárhely, adeca in Secuimea de càtra Moldov'a, apoi totu prin secuime, prin locuri muntóse si selbatice au ajunsu totu cá inainte cu diece ani, in districtulu Rodnei in regimentulu II granitiaru, de unde a trecut in Bucovin'a, care cu 6 ani inainte fusese incorporata la monarchia.

Din acea caletoria imperatul a decisu, cá cele patru comune din dominiulu Borgau vecine cu regimentulu II se fia incorporate la acela, precum cerusera chiaru comunele. Acelu dominiu fusese pâna atunci alu familiei Bethlen, i s'a datu inse in schimbu altulu din dominiile statului. Incorporarea s'a facutu in tóta regul'a intre 26 Dec. 1783 si 5 Ianuariu 1784 si asia regimentulu alu doilea curatu romanescu ajunse a fi multu mai inpoporatu, prin urmare si mai valorosu decâtu inainte de aceea.¹⁾ Dupa alti trei ani imperatul mai facù pentru scól'a militara din Naseud o dotatiune anuala de 1750 fl. Aici se mai observa si impregiurarea, cá Iosifu II nu a mai pusu borgauaniloru conditiunea, cá daca voiescu se fia militarisati, se se faca si gr. catolici, precum se facea in dilele mamei sale, ci elu cu privire la religiune 'ia lasatu in voi'a loru.

In acésta a dou'a caletoria prin tíera imperatul érași vediușe si audise fórté multe lucruri neplacute. Dela Bistritia, unde a pausat in 11 si 12 Iuniu, imperatul scrie guber-

¹⁾ A se vedé: Poemation de secunda legione valachica, Magno-Varadini 1830 pag. 36. Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes Nr. 50. Wien 1882. Seite 54.

natorului între altele: Popii se nu incurce pe baronés'a Daniel, dacă aceea voiesce se tréca la confessiunea reformata. Pe cumplitulu tiranu br. Nicolae Vesselenyi (tatalu orbului din 1848) se'lu dea în judecata pentru atâtea atrocitati a le lui. Gubernulu se se apuce de facerea drumurilor, deocamdata între Sibiiu si Brasíovu, éra de acolo prin Secuime înainte; spre care scopu ii asemnédia la cassa deocamdata 50 mii florini. Totu în acelea dile a mai dispusu imperatulu si reparatur'a fórtaretiei dela Brasíovu, care se ruinase fórté tare.

Spre usíorarea în cátva si a iobagimei din Transilvani'a celu de antaiu rescriptu alu lui Iosif a emanatu totu în urmarea acestei caletorii, în 16 Augustu 1783, care dispunea: 1. Cà iobagii se se póta însura si fàra permissiunea domniloru feudali; se póta invatia arte si meserii; se póta dispune în tóta libertatea de totu ce era proprietate drépta a loru; se daruéscá, schimbe, vendia, zalogésca; 2. domnii feudali se fia opriti a mai scóte pe iobagiu din locuintia si mosiia fàra sententia judecatorésca, nici se'lu mute în alta comuna sau districtu, precum facusera unii chíaru si cu sate întregi, cá si cum buna-óra romanii si sasii aru fi traitu vreodata numai în corturi; 3. si pâna când va urma regularea urbariala definitiva, domnii se nu mai asuprésca pe poporu cu munca si dari de care nu se coprind în patentele Mariei Teresiei; 4. Fiscalii (advocatii) comitateloru se apere pe iobagi de asupririle domnesci.

La dispositiunile acestea ale imperatului luate anume pentru principatulu acesta sau mai adaosu înca si alt'a radicala, adeca cassarea vechiei impartiri politice cu totulu absurd si impartirea tierii întregi numai în 10, éra mai apoi în 11 districte mari, fàra nici-unu respectu la amesteculu de nationalitati heterogene, pe care pentru-cá se le póta unifica mai usíoru, imperatulu a mai cassatu înca si unu privilegiu ruginitu relativu mai virtosu la sasi, de a nu suferi se se asiedie în mijloculu loru nici-unu omu de alta limba cu dreptu de proprietate. Imperatulu a enuntyatu dreptulu de concivilitate, adeca de a se putea asiedia si inpropriatari oricine în oricare parte a tierii, prin urmare si între sasi, fàra nici-o greutate; éra când sasii au respunsu, cá aristocratii feudali nu suferé pe sasi cá se cumpere mosii feudali, dacă

nu sunt si ei aristocrati, Iosifu provcà pe familiile patriciane sasesci, ca se cèra nobilitare; cã le va acorda la tôte.

Acelu dreptu de concivilitate proclamatu de cãtra Iosif: II a pusu freu Sasiloru, cá celu puçinu se nu mai rupa casele romaniloru, sau se le dea focu cá se se duca, a datu inse ocasiune la mai multe conflicte mai alesu pe la cetati cá Brasiovulu si Sibïiulu, pre unde comercianti si profesionisti romani si greci voiau se cumpere case, se pòrte comerci, se'si faca si biserici, tôte acelea inse fàra processe lungi nu se puteau face.

Acelea dispositiuni speciale transilvane luate in legatura cu cele generali relative la tôte tierile monarchiei au irritatu preste mesura pe tôte clasele privilegiate, deocamdata inse isi innecara durerea si se supusera — la parere.

In acèsta situatiune lasase imperatulu Transilvani'a in 1783.

§ 84. Horaiad'a sau rescól'a romaniloru. Au fost si timpuri, intru care unu romanu nu ar fi cutediatu se pronuntie in publicu numele conducatoriloru acelei rescóle din 1784. Astadi pòte se aiba cineva in cãteva limbi o literatura intréga relativa la istori'a acelei rescóle; de aceea, si sciindu-ne fòrte strimtorati in spatiu, presupunemu la toti lectorii nostrii cunoscintia deplina a inportantului episodulu istoricu, luata din opurile aparute in anii mai din urma.¹⁾ Noi aici avemu se ne marginimu numai la definirea adeveratelor cause, care mai curend sau mai tardiu aveau se inpinga fatalmente pe poporu totu la fapte desperate si precipitate, precum au fost cele din Novembre 1784, fàra nici-unu îndemnu strainu, fàra cá se aiba cineva trebuintia de a'si alerga fantasi'a dupa unu

¹⁾ Dominicu com. Teleki A. Horatámadás története Pest. 1865, 183 p. Franc. Szilágyi A. Hora-Világ Erdélyben Pest 1841, 272 p. din care facuseramu si noi unu lungu estrasu in Observatoriu din 1884 Nrii 57 pàna la 67. Revolutiunea lui Hora in Transilvania si Ungaria 1784—1785 scrisa pe bas'a documentelor oficiale de Nic. Densusianu. Bucuresci 1884. Opu vastu premiatu de cãtra academi'a romana. La izvórale acestea se mai potu alatura informatiunile din opulu Das alte und neue Kronstadt Vol. II dela pag. 26 pàna la 86 inpreuna cu notele pre càtu de lungi pre atàtu de interesante, de si nu preste totu inpartiali ale editorului.

Imperatulul cautá cu mare grija calea si mijlócele spre a delatura causele urei teribile. Cu atátu mai virtosu suntemu noi datori dupa 100 de ani cá se cercetamu acelea cause. Éca ce scriamu noi despre acelea totu in an. 1872.

»Pe acelea cause le-a enumeratu din documente autentice insusi comitele Dominicu Teleki in cartea sa citata de câteva ori si in acésta fóia. Noi le vomu reproduce aici in înteressulu adevéruului istoricu cu atátu mai virtosu, cu cátu se mai afla ómeni inca si pâna in dio'a de astadi, carii acea revolutiune o adscriu numai caracterului feroce alu romaniloru munteni, candu din contra, ea a fostu resultatulu desperatiunei ultime, precum tóte revolutiunile esite din poporu si essecutate prin elu insusi sunt de regula efecte ale desperatiunei la care ajunge unu poporu maltratatu, impilatu si tiranitu in modulu celu mai barbaru, si ajunge pâna atunci, pâna candu n'au apucatu se dispara din elu simtiulu de libertate si nobilele instinctu alu conservarei proprie.

Vomu enumera causele revolutiunei Horaiane in ordinea in care le-a enumeratu si comitele Teleki. Éca-le.

Dela poporulu iobagitu' (robitu) se storcu si scotu pe sam'a nobilimei si pe a ostasimei totufeliulu de producte si victualii, galitie (passeri, adeca gaine, gâsce, ratie), fâra a se dá ómeniloru quietantia, sau fâra a li-se computa in contributiune. (Asia dara spoliare, impilare tiranésca).

Iobagii de nationalitate magiara nu pórtá greutatile publice in proportiunea in care sunt nevoiti a le purta iobagii de nationalitate romanésca.

Nu numai domnii (possessori), ci inca si iobagii de nationalitate magiara calumnédia, batjocurescu, ba inca si batu pe iobagii de nationalitate romanésca, éra alte-ori ii amarescu pâna la sufletu cu nomenclature scârnave, insuflátorie de urgia si demne de pedépsa aspra.¹⁾ Din acésta causa romaniloru le este imposibile de a petrece la unu locu cu magiarii; de aceea romanii cerura dela imperatulul cá se'i separe de cátra unguri si se le dea loru functionari nemti, éra servitiulu loru iobagescu se'lu reguledie prin urbariu.

¹⁾ Din acelea nomenclature batjocuróse câteva se mai audu inca si pâna in dio'a de astadi in gurile magiariloru si ale sasiloru.

Amploiatii magiari apasa si storcu pe poporul romanescu, pentru-cà pe lângă ce smulgu dela elu totu-feliulu de vidualii, apoi ii despóia si de bani.

Iobagii sunt mánati la robot'a boierésca inca si in dile de serbatori.

Dupa-ce asia numitele sessiuni se desfacu (in urmarea inmultirei locuitorilor) in câte 8, inca si in câte 12 parti, boierii (domnii, nobilii, aristocratii) iau dela fia-care iobagiu totu atàta servitiu urbariale, totu atàtea dile de robota, de munca, cá si pe candu mosii'a intréga erá numai la man'a unui iobagiu. Asia dara unde mai inainte a fostu de sessiune unu iobagiu cu 2 feciori pe una sessiune de 40 de jugere, si a muncitu câte 104 dile pe anu cu câte 4 boi, insurandu-se feciorii si impartindu mosii'a intre sine, au facutu si ei câte 104 le dile, adeca toti trei totu pentru acea mosiia sau sessiune, 312 dile pe fia-care anu. Si asia mai departe.

Preste acea robota in natura, mai trebuea se dea fia-care iobagiu câte 2 fl. 33 cr., câte 1 stánjinu de lemne si câte una cana de untu. Mai de multu se platisera de câte una sessiune intréga lasata pe manile unui singuru iobagiu, numai câte 5 fr. si 57 cr. si câte unu porcu de marime mijlocie.

In unele ținuturi iobagii sunt mánati la lucru anume in capu de érna câte patru septemani, (la trieratu, la taiatu lemne in padure, in carausii etc.), éra vér'a câte doue si mai multe septemani intinsu, fàra cá se'si mai póta vedé si de cas'a, famili'a si economi'a sa. In alte ținuturi éراسi unii membrii a familielor iobagesci trebuea se stea regulatu preste tóta supteman'a in totu decursulu anului in servitiulu boierescu, sau cu palm'a, sau cu carulu, sau si in ambele moduri; afara de aceea mai avea se numere fia-care iobagiu de fia-care sessiune câte 22 de fiorini pe anu totu la boieriu.

Soçiile si ficele iobagiloru sunt obligate a inplini in curtea boierésca lucruri femeiesci (melitiatu, peptenatu, hecelatu, perietu la canepa, torsu si tiesutu, cernutu la cerealii etc. etc.), fàra cá acea munca se li se compute intru nimicu.

Unii iobagi sunt obligati a plati la boieróica inca si pentru femeile loru câte 1 fr., éra pentru rescumpararea unoru tieseturi câte 30 cr.

Iobagii din unele dominie sunt necessitati a scóte câte 70—80 de cara cu boi, spre a transporta bucatele domnesci din Transilvani'a la Ungari'a, éra daca in acelea drumuri lungi le peru vitele, nu li se face nici-unu desdaunare.

Unele comune sunt obligate a cumpara dela boieriului loru vinu de câte 25 fr., éra in casu candu vinulu ar fi fórte reu, in càtu se nu'lu póta bea, prin urmare nici se'lu ia, atunci comunele totu trebuie se platésca pretiulu câte 25 fr.

Dela tóta cas'a trebuie se se dea boieriului unu ferdela (metreta) de prune, ferdel'a de 60 cupe; câte 60 galeté (Cubulus) de ovesu, sau câte 9 cr. de ferdela.

Iobagitiile trebuie se dea trentie (sdramtie, cârpe, rîze, petece) pentru morile de papiru, éra daca n'au trentie, sunt obligate a da pensaria (rufaria) buna de purtatu.

La dile de nascerea vre-unui pruncu de boieriu iobagii trebuie se dea câte una gaina, éra la Pasci cóste afumate de porc, sau 17 cr. Altii trebuie se dea la St. Georgiu câte unu mielú grasu, éra la Pasci si la Craciunu câte una gaina si diece óua. Vér'a sunt obligati a da câte 2 pui, 2 ferdele de ovesu, 200 melci, 1 bucatá de reşina.

Ori-ce vinu reu au domnii (boierii), sau arendasii loru, ilu punu la câte unu iobagiu in satu cá se'lu venda, inse fàra a'lu remunera macar cu 3 cr. de védra, ci din contra, daca vinulu nu se póte vende, sau se strica, bietii iobagi pe carii va fi caditu sortea rea cá se'lu venda, trebuie se'lu platésca din averea loru.

In comunele mai departate de locuinti'a boieriului fia-care iobagiu este obligatu a prepara câte una miia pari de viia si a'i transporta la loculu unde li se demanda.

Sub pretestulu de nimicu, cá iobagii se nu fia obligati a plati taxele loru intre Craciunu si Pasci, locuitorii sateloru mai apropiate de locuinti'a boieriului sunt obligati a'si mana la Craciunu toti boii loru in curtea boierésca, din care elu isi alege atunci unu bou grasu si la Pasci altulu, pe care'i platesce cum voiesce elu insusi. (Adeca curatu asia, preum faceau si turcii pàna in an. 1821).

Dela câte trei iobagi se dà pe fia-care anu câte unu purcelu in natura sau in valóre de bani. Mai de multu se luá din 10 porci 1 cá dieciuéla, dara in dilele lui Iosifu II

apucasera de luau din 5 porci 1, éra daca porcii erau macrii, adeca cum se dice, numai de sementia, atunci boieriulu luá de fia-care purcelu câte 17 cr.

Dela câte 10 oi iobagesci boieriulu luá câte un'a cu mielu.

La grapatu de semenaturi injugá si pe ómeni, cá si pe vite.

Pentru ghinda si giru se platea mai inainte 3 cr., in dilele lui Horia 6 cr.

Aristocratii supunu si subjuga si pe ómenii liberi la iobagia. Dupa-ce móre iobagiulu, tóta averea lui cade in manile boieriului, éra pe feciorii iobagiului ii dà la óste, sau ii face sierbi in curtea sa.

Pescuitulu este toleratu numai ici colea, éra daca iobagiulu prinde doi pesci, unulu este alu boieriului.

Boierii rapescu agrii de aratu, liveqile si paduriloru dupa placulu loru dela iobagi, éra dupa aceea iobagii spoliati de paduri sunt necessitati a cumpara lemne cu bani scumpi dela boieri, éra une-ori trebuie se le lucre câte treidieci (30) de dile pentru câte unu stánjinu de lemne, éra daca vitele iobagiloru scapa in padurea ce fusese mai inainte a loru, sunt supusi la pedepse grele.

Transportatorii de sare si alti dileri, de si n'au locuri de cultivatu, totusi gemu sub imposite mari si taxe grele, éra cei carii nu platescu taxe, muncescu la boieriu câte patru, sau si mai multe dile pe septemana.

Sunt si dileri de acei lipsiti de locuri la campu, carii adeca au numai cascior'a si gradiniór'a. Acestia plateau mai inainte câte 51 cr. cu titlu de taxa, dara in dilele imperatului Iosifu II boierii (nemesii) storceau dela ei câte 4 fr. 30 cr., pe lângá aceea faceau si dilele de robota.

Aradatorii impilau preste mesura pe iobagi. Multi iobagi s'au plansu si au suplicatu in contra loru pâna la imperatulu; inse nu numai cà nu le venea nici-unu feliu de resolutiune, dara inca de atunci erau tractati si mai tiranesce. Ce e dreptu, dela gubernulu tieriei si dela respectivevele administratiuni de comitate (Folytonos tábla) le-au fostu venitu óresi-carii dispositiuni favorabili, pe acelea inse nu le respectá nimeni, si asia ele remaneau fàra nici-unu resultatu.

Asupra functionariloru de prin comitate se mai ridicara si alte acusatuni, de exemplu cà aceia pâna si pe ostasii

invalidi, lipsiti de ori-ce locuri de cultivatu, îi torturédia incarcandu-le sarcine publice si contributiuni.¹⁾

Insusi comitele D. Teleki recunósce, cà din susu enumeratele abusuri, excese, spoliatiuni, crudelitati una parte inca ar fi fostu de ajunsu, pentru-cá se apese infricosiatu asupra poporului. Cu atàta inse nici-decum nu este restabilitu intregu adevverulu istoricu, spre a cunósce starea cea desperata, la care ajunsese tíer'a si poporulu romanescu pàna in dilele imperatului Iosifu II. Mai erau inca si alte cause de cea mai mare importantia, pentru care poporulu ne mai potendu suferi acea tirania selbatica si nerusinata, redusu la ultim'a desperatiune, a trebuitu se faca Va-banque cu viéti'a, cu averea, cu famili'a si cu totu venitoriulu. Dlui Teleki inse 'i mai place se arunce mórtea in tigani, cum se dice pe la noi, adevca se inventedie fabul'a ridicula, cà revolutiunea lui Horia s'ar fi preparatu prin iconarii russi (mai bine ruteni), carii amblau cu icóne bisericesci din satu in satu, si dintre carii unii au si fostu arestati in acelea timpuri si chiaru torturati, pentru-cá se spuna cine 'ia tramisu in tíera. Pentru-ce nu putea fi nobilulu comite celu puçinu asi de sinceru si generosu, precum fù dn. Franciscu Szilágyi, carele descriindu stare vechia si mai noua a poporului tieranu in Ungari'a si in Transilvani'a, preste totu, recunósce si marturisesce, cá aristocrati'a si legislatiunea ei fù preste mesura barbara si crudela càtra maioritarea locuitoriloru tierei, cum si cà anume asupra poporului romanescu mai adaose la tirania inca si sarcasmulu, infami'a. Aici este locul cá se aducemu aminte comitelui D. Teleki si la intrég'a »natiune de aristocrati« inca si trist'a insurrectiune din Ungari'a dela 1735, cunoscuta sub numire de rebeliunea lui Pero. Recomandasemu comitelui D. Teleki, cá in casu candu ar mai scóte una editiune noua din istori'a revolutiunei Horaiane, se se arate mai iubitoriu de adevveru si anume se intretiese in cartea sa totu ce se vede scrisu in cartea dlui Szilágyi dela pag. 9 pàna la 22.²⁾ Atunci si abia atunci se voru cunósce tóte, sau incai cele mai multe cause, pentru care romanii in an. 1784 nu mai

¹⁾ Vedi Teleki: A Hora támadás története pag. 65—67.

²⁾ Hora-Világ Erdélyben. Irta Szilágyi Ferencz. Pest 1871.

aveau încătrau, trebuiau se apuce armele, tocma si neindemnati de nimeni, si tocma de nu se va adeveri in vecii veciloru, că in audienti'a privata ce a datu imperatul Iosifu cu unu anu mai înainte (1783) lui Hori'a in Vien'a, 'iar fi disu acestuia: »Thut ihr das«, adeca: »apucati armele, in contra domniei unguresci«, precum voiesce a sci comitele Teleki, luandu-se numai dupa una cartiulia de nimicu, mangita de unulu Ribiczei tocma pe la an. 1830, adeca aprópe dupa 46 de ani dela revolutiunea romanésca. Ceea ce avuse a dice imperatul Iosifu II despre selbaticele fapte si portari ale aristocratiei transilvane si ale functionariloru din comitate, se póte cunósce pe largu din acte oficiali, din autografe si rescripte imperatesci. Asia intre altele, insusi imperatul recunoscuse, că romanii alergasera cu plansorile loru in cursu mai bine de diece ani, fără nici unu rezultat. Pentru starea desperata a poporulu romanescu nu póte fi nici-unu criteriu mai siguru, decâtu acea fapta istorica adeverita cu sume de documente, că tinerii si barbatii romani alergau cu sutele si cu miile pe la comandele ostasimei imperatesci, pentru-cá se'i inroledie in regimente, se le dea arme si oficiari. Ori-cine cunósce acésta impregiurare, éra de alta parte scie ce semnifica a se supune si a sta unu poporu intregu sub disciplina ostasiésca, si inča disciplina straina, nemtiésca, fórte severa, precum erá inainte cu 80—90 de ani, va putea judeca usioru marimea tiraniei aristocratice sub care gemea poporulu. »Decátu iobagiu ungurescu, de o mii de ori mai bine ostasiu imperatescu, eu, feciorii si nepoti de stranepotii mei.« Mai aratati'mi in istori'a popóraloru europene inča unu asemenea gradu alu inversiunarei si alu desperatiunei. Erau ce e dreptu, si aristocrati umani; dara insusi dn. Szilágyi constata la pag. 14, că aceia cadeau in esceptiune, si că regul'a erá: tirani'a.

De altumentrea acela care voiesce se cunósca tocma tóte cauzele revolutiunei romanesci, se nu'si pregete a frundiari prin Verbóczy, prin Aprobate si Compilete, prin istori'a tierei, prin acelea siepte colectiuni de documente, la care se provóca comitele Teleki, cum si la tóte câte le-a luat prin mana F. Szilágyi si câte mai stau necercetate in archivulu de statu dela Vien'a. Studiandu bine tóte faptele istorice, legile respective si caracterulu fiacarei clase de ómeni din tiér'a